

УДК 340.15(474.5):343.24/25

Т.Б. НИКОЛАЄНКО,

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права Національної академії Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ШЛЯХТИ ЗА СТАТУТАМИ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО

Анотація: В статті розглянуто особливості кримінальної відповідальності української шляхти в період перебування українських земель в складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої через призму їх соціально-правового становища.

Українська шляхта як спадкоємиця удільних українських князів періоду XIV-XVII ст., залишилися на верхньому шаблі соціального становища. Її привілейований статус чітко простежується і в правовому полі. Зокрема, в Литовських Статутах 1529, 1566 та 1588 років визначалися та постійно розширювалися права та привілеї шляхти.

Життя, майно, честь, гідність шляхтича були захищені більше, ніж аналогічні права інших верств населення. Хоча в Литовських Статутах передбачалися і покарання щодо самих шляхтичів у разі вчинення останніми злочинів, проте їх розмір та вид покарання залежав від стану потерпілого та розміру заподіяної шкоди.

Особливістю кримінальної відповідальності української шляхти було нормативне окреслення злочинів, які могли вчинятися лише шляхтичами (окремі військові злочини та злочини проти держави) та види покарань, що застосовувалися виключно до них (виволання, позбавлення честі, конфіскація, позбавлення посади).

Ключові слова: Литовські Статути, привілеї, українська шляхта, смертна кара, позбавлення честі, виволання, вигнання, головщина, конфіскація, привілейоване становище.

Постановка проблеми. Період другої половини XIV — середини XVII ст. в історії українського права — це доба польсько-литовського панування в правовій сфері України.

Дослідження питань суспільно-політичного та державно-правового розвитку Великого князівства Литовського, Польського Королівства та Речі Посполитої тривалий час залишалося поза увагою науковців. Лише в XIX ст. наукова історія цих держав повільно почала висвітлюватись.

Монографічні дослідження проводилися за напрямками еволюції адміністративного, територіального, суспільного, державного устрою, організації та зміни системи органів влади та управління, правового становища станів та верств населення, джерел та основних галузей права.

Історики-правовики приділяли багато уваги вивченню соціально-політичного становища окремих областей у період входження їх до складу Великого князівства Литовського,

правового становища державних інститутів, різних станів населення та їх вплив на повітове та державне управління [1; 2; 3; 4; 5].

У 80-90 рр. XIX століття поступово розвивається напрямок наукового дослідження як вплив староруських джерел на литовсько-руське право [6; 7]. На початку XX ст. відбулося поживлення інтересу до національного українського життя, культури, української історії. З'являється праця М. Грушевського «Історія України-Руси» як першовідкриття дослідження історії та права українського народу як самостійного та цілісного єдинства [2]. Продовжувалися вивчатися проблеми еволюції литовсько-руського права, його першоджерел.

Серед сучасних досліджень питань історії литовсько-руського права слід відзначити дисертаційні дослідження Ю.П. Зазуляка, І.В. Кондратьєва, І.Й. Бойка, М.В. Єпура, навчальні посібники І.Й. Бойка, І.А. Безклубого, наукові праці П.П. Музиченка, Н.И. Косяченко, К.Б. Марисюка, С.В. Кудіна та інших [8; 9; 10; 11; 12; 13; 14; 15; 16; 17; 18].

Аналіз чималої кількості наукової літератури сучасності дає можливість виокремити питання, які потребують додаткового вивчення.

Так, зокрема, соціально-правове становище української шляхти як привілейованого стану тогочасного суспільства неодноразово перебувало в полі зору істориків та правників [3; 4; 8; 9; 21; 22]. Проте питання особливостей їх відповідальності, в тому числі кримінальної, не піддавалося ретельному аналізу.

Використовуючи дану прогалину, ми визначили концепцію нашого дослідження — аналіз особливостей кримінальної відповідальності української шляхти в період перебування українсь-

ких земель в складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої через призму їх соціально-правового становища періоду XIV-XVII ст.

Викладення основного матеріалу. Виникнення Галицько-Волинської держави обумовлювалося глибоким занепадом Київської Русі. Будучи її прямим спадкоємцем Галицько-Волинська держава продовжувала державотворчі традиції на українських землях та досягла значного політичного та економічного розвитку серед країн Європи [20, с. 273; 23, с. 3].

Проте у XIV ст. васальна залежність від золотоординських ханів та постійні суперечки між великим князем та боярами з їх підступною політикою зумовили занепад Галицько-Волинської держави. Охоплені міжусобною боротьбою багаті українські землі, майже безгосподарні приваблювали сусідні держави — Литву, Польщу та Московію [24, с. 93-94].

Даною ситуацією першою скористалась Польща. У 1340, 1349 р. польський король Казимир III захопив частину Галицько-Волинської держави (сучасна територія Івано-Франківської, Львівської, Тернопільської областей України, Підкарпатського й частини Малопольського і Люблінського воєводств Республіки Польща) та приєднав її до Польського Королівства, під владою якої вона перебувала до 1569 р. [13, с. 59]. Ставши складовою Польського Королівства, Галичина втратила будь-які перспективи самостійного правового розвитку. Відбувалася уніфікація всіх сфер суспільного життя до польського права. Зокрема, у 1434 р. скасований самоврядний статус Руського Королівства та переведений Руське воєводство як складовий елемент Польського Королівства з джерелами польського права: Віслицький статут 1347 р., Повний звід

Статутів Казимира Великого 1420 р., Вартський статут 1423 р., Статут Яна Ласького 1506 р., та інші [25].

Інша частина українських земель (Волинь, Чернігово-Сіверщина, Поділля, Київщина) була захоплена Литвою та приєднані до її території. При цьому українські землі на противагу Польського Королівства зберігали елементи своєї державності: територію, суспільно-політичну організацію, військо, судову систему тощо, а в правовій сфері домінувало руське право.

В результаті укладення Люблінської унії 1569 року утворилася Річ Посполита, що мала негативні наслідки для України: перерозподіл земель, експансія польських феодалів, католицизм.

За період існування Литовсько-Руської держави найвищу верству населення складали нащадки удільних українських князів, литовські князя, утворивши соціальний стан — магнатів як своерідну аристократію. До пануючої верстви відносилася і шляхта. Її правове становище було неоднаковим та постійно змінювався. У складі Великого Князівства Литовського вплив на шляхту мали політико-соціальні відносини і законодавство Польщі. Воно впроваджувалося польськими королями та великими князями через привілеї [26, с. 239; 27; 28].

Найбільша категорія привілеїв були шляхетські [27, с. 194].

Ними надавалися шляхті виняткові права в порівнянні з іншими групами вільного населення. Вони мали ширший зміст, права, пільги, зміцнюючи при цьому своє економічне становище та організуючи шляхетську корпоративну самоуправу.

Так, Гродненським привілеєм 1432 р. короля Володислава зі згоди великого князя Сигизмунда Кейстутовича та привілеєм 1434 р. князя Сигизмунда

Кейстутовича православні бояри вперше були прирівняні у правах з католицькою шляхтою, де за привілеєм Городельським 1413 р. короля Володислава-Ягайла та князя Вітовком боярство руської народності і віри були на нижчому щаблі, як верства напівпривілейована [2, с. 48-49].

Подальше зрівняння в правах руських та литовських князів і бояр, в тому числі шляхтичів відбулося в Віленських Привілеях 1447 р. (закріплення шляхтича прав на маєтності, право суду над місцевим сільським населенням на території шляхетських маєтків, звільнення від усіх господарських повинностей, право вільного виїзду за кордон в цілях рицарської служби, за умовою забезпечення військової служби з їх маєтностей до Великого князівства Литовського тощо) та привілеях великого князя Олександра 1492 р., короля Сигизмунда 1506, 1529, 1547, 1551, 1563, 1564, 1568 рр. та Литовських статутах 1529, 1566, 1588 рр. [2, с. 53; 6, с. 104].

Не дивлячись на розвиток прав української шляхти, остання також мала і обов'язки, зокрема, служити Великому князівству Литовському та Польському королівству. Організація служби полягала у народному ополченні та боярському військові. За часів литовської влади ополчення залишається тільки для місцевих потреб. Для надійного захисту своїх земель цього було замало, тому литовські князі намагалися розвинути боярське військо. Не витрачаючи коштів для створення регулярної армії, влада вдалася до залучення на військові службу заможних землевласників. Хто мав землю змушений був «повнити військову службу; хто у війську не служить, тому землю відбирають. Цю засаду поширили на всі суспільні верстви, від князів і панів

до дрібних бояр, міщан, церковних людей і навіть селян. Ціле населення мало бути зв'язане в одну воєнну організацію. Щоб мати якнайбільше військо, литовський уряд щедро роздавав землі охочих служити у війську» [22, с. 137]. Такий обов'язок був визначений у Литовському статуті 1529 р. Кожний шляхтич мусив з'явитися на війну особисто, і крім того, відправити на війну відповідну кількість озброєних людей залежно від розміру володіння: «земельна аристократія, князі та пани мали посилати на війну одного коня з вісьмох служби», тобто великих господарств, що мали 8 разів по 300 моргів (213 га). Середньозаможні бояри висилали по двох, трьох, а то і більше вояків і то «в добрих зброях» [22, с. 137-138]. Така ж вимога містилася в Литовському Статуті 1588 року «все станы духовные и светские, княжата, панята и врядники земские, дворъные, дворане и земляне, шляхта хоруговная ... маючи именья земские... часу потреби з нами и с потомки нашими або при гетманехъ наших винни будуть сами особами своими войну служити и выправовати на службу военную... яко на онъ часъ будет потреба указывати, зъвляща кгда бы рушенъе посполитое было уфалено» [29, Р. 2, арт. 1] Шляхтич, який відмовлявся відбувати військову службу, втрачав право володіння землею «а который бы кольвекъ подъяданий нашъ, хотя пописавшисе и шиховавшисе, без воли и ведомости гетманское з войска проч поехалъ або што почту своего повинного до дому отпустилъ, таковой именье тратит, яко бы войны не служилъ» [29, Р. 2, арт. 10].

Таким чином, в період існування Великого князівства Литовського та Польського Королівства українська шляхта як спадкоємиця удільних українських князів, залишилися на

верхньому шаблі соціального становища із подальшим урівнянням у правах із польськими та литовськими шляхтичами.

Таке соціально-правове становище шляхти мало свій вплив і на кримінальну відповідальність. Це підтверджується правовими актами того часу, особливо Литовськими статутами 1529 р., 1566 р. та 1588 р. Всі його редакції визначали та постійно розширювали права та привілеї шляхти, при цьому обмежуючи права інших станів.

Так, життя, честь, гідність, майно шляхти захищалися посиленими заходами кримінальної репресії. Деякі злочини для шляхти передбачали менші покарання, ніж для простих людей. Інколи шляхтичів взагалі звільняли від покарання.

Так, у випадку вбивства шляхтича особами нижчих станів, до них обов'язково застосовувалась смертна кара «к тому уставуемъ: естли бы люди простого стану, будь нашы, г[о]с[по]д[а]рские, або князские, панские, землянские, бояре панцырные, путные, мещане або люди тяглые, забили шляхтича або шляхтянку... мають все горломъ карани быти» [29, Р. 11, арт. 39]. Незалежно від кількості вбивць, смертна кара чекала всіх. Якщо таке вбивство відбулося у бійці, то покаранню підлягали лише троє «а вед же и такихъ людей простыхъ вышей трехъ человекъ за одну голову шляхетскую карано быти не маеть» [29, Р. 11, арт. 39].

Якщо шляхтича позбавили життя рівний йому, то останній підлягав четвертуванню чи посадженням на палю, позбавленням честі, а родині вбитого сплачував штраф на користь потерпілого — головщину у розмірі 100 коп «если то шляхтичъ шляхтичу учынить, сrokгою смертъю, четвертованьемъ

або на паль битємь каранъ и почтливости отсужонъ будеть.. А головщизна зъ имения або маетности его рухомое совито плачона быти маеть» «сто копъ грошей» [29, Р. 11, арт. 17, 27]. Якщо вбивць-шляхтичів було декілька, то всі вони визнавалися винними, а смертю карався лише один по вибору обвинувачів, інші — засуджувалися до тюремного ув'язнення з виплатою головщини «если бы колько парсонъ шляхетскихъ о одного шляхича забитье обвинено было.., а сторона жалобливая, не вызволяючи ни одного с нихъ, але всихъ, колько ихъ будеть... одинъ с нихъ, которого на смерть обертеть и поприсягнеть, маеть горломъ каранъ быти... А тые помочники его, на которыхъ тежъ заровно сторона поприсягнула, иле ихъ будеть, мають головщизну сто копъ грошей платити и у везен[ь]ю рокъ и шесть недель седети в замку нашомъ того воеводства, где ся што такового станеть, у вежи в земли шесть сажонъ» [29, Р. 11, арт. 29].

Дещо по-іншому розглядалося вбивство простолюдина тим же шляхтичем. Якщо останній безпідставно вбив простолюдина і був затриманий на місці вчинення злочину, то він підлягав смертній карі без виплати головщини. Доказом вини було наявність шістьох свідків, двоє з яких шляхтичів та наявність потерпілого «если бы который шляхтичъ зъ zufальства, з опильства и без данья причины своолне, умыслне...ч[о]л[о]в[е]ка простого стану, не шляхтича, забиль, а былъ бы пойманъ заразомъ за горячомъ учинку в часе ... таковой шляхтичъ за слушнымъ доводомъ маеть быти горломъ каранъ, кромъ головщизны. Вед же доводъ на шляхтича в такой речи не инакший быти маеть, толко если его сторона жалобная при забитомъ з шестыма светками, з людми добрыми,

веры годными и неподозренными, самъсемый поприсягнеть. Межи которыми шестыма светки мають быти два шляхтичи, веры годные и неподозреные; тогды за таковымъ доводомъ тотъ шляхтич маеть быти горломъ каранъ» [29, Р. 12, арт. 1]. Якщо не буде представлено в якості свідків шляхтичів, то статут дозволяє надати трьох свідків з простого звання та сплатити шляхтичу лише головщину «а если бы шляхтичовъ ку доводу такому не мель, тогды, кгда и с простого стану с трема светками жалобникъ присягнеть, шляхтичъ вжо толко головщизну платити винень будеть» [29, Р. 12, арт. 1].

Розмір головщини залежав від стану потерпілого «панъцерному слуге — шестыдесять копъ грошей, путному слуге — пятьдесять копъ грошей, борътнику — сорокъ копъ грошей, тяглому чоловіку — двадцать пять копъ грошей, челяднику домовому отчизному або полоненику — двадцать копъ грошей, а жонамъ ихъ совито головщина» [29, Р. 12, арт. 1]. Такий розмір головщини дещо був збільшений в порівнянні зі Статутом 1566 р. «панъцерному слуге — пятьдесять копъ грошей, путному слуге — тридесять копъ грошей, паробку — десять копъ грошей,... тивуну, ключнику, вйту, старцу, золотару, органісте, кравцу — тридцать копъ грошей, тяглому чоловіку — двадцать копъ грошей, челяднику домовому отчизному або полоненику — двадцать копъ грошей. А жонамъ ихъ совито головщина» [30, Р. 12, арт. 1, 2, 3].

Таке ж покарання стосувалося і у випадку, коли шляхтича не було затримано на місці вчинення злочину. Крім того він сплачував ще й витрати, пов'язані з цим «а где бы тежъ шляхтичъ таковой не былъ на горячом

учиньку пойманъ, тогда предсе, будучи потомъ до права водле сего статуту притягненъ, маеть за доводомъ слухнымъ за забитого головщину платити и шкоды, которые бы ся в тотъ часъ стали, также за слухнымъ доводомъ оправити» [29, Р. 12, арт. 1].

Визнання відповідальності шляхти за вбивство простолюдина та збільшення головщини за таке діяння було прогресивним кроком кримінального права XVI століття. Хоча процесуальний порядок доведення його вини було вкрай складним, проте певний захист життя простих людей від самовладності представників привілейованих станів мав місце. Захист здоров'я шляхтича також здійснювався за принципом права-привілею. Так, якщо шляхтич заподіяв каліцтво іншому шляхтичу, то він був покараний тим же способом з оплатою головщини «шляхтичу або шляхтянцу руку, ногу, носъ, ухо, губы утялъ або урезалъ такъ, жебы праве прочъ который с тыхъ члонковъ отпаль, або бы око, зубы вытялъ албо выбиль, албо на око ослепиль, а в томъ бы с права виненъ зосталъ, тогда, наследуючы в томъ права божого, уставуемъ, ижъ за таковой каждый члонокъ утятый або урезаный, або выбитый тому, хто в томъ винен зостанеть, маеть теж таковой члонокъ утят и урезанъ або выбить быти. А за вину такого окрутенства и своволенства и за накладъ правный стороны жалобное, предсе будетъ виненъ за такий каждый члонокъ стороне жалобной по петидесятъ копъ грошей платити» [29, Р. 11, арт. 27].

Якщо тілесні ушкодження спричинили втрату мови, функцій органів, Статут передбачав, крім сплати головщини ще й тюремне ув'язнення «а естли бы хто кого в голову раниль, с которое бы раны речь замкнуль, хотя

бы ся и выгоил и живъ зосталъ, але бы вжо потом мовити не могъ, тогда тому маеть сто копъ грошей, яко головщизну, виноватый заплатити. А за вину у везенью в замку або дворе нашомъ судовомъ, где ся што станеть, на дне у вежи шесть сажонъ в земли полгода седети. За рану кровавую в голове, с которое бы кости выбрано, тридцать копъ грошей» [29, Р. 11, арт. 27; 30, Р. 11, арт. 13].

Якщо шкоду здоров'ю шляхтича заподіяла проста людина, то остання втрачала руку, при заподіянні каліцтва — позбавлення життя «а где бы хто с тыхъ становъ простыхъ, верху менованыхъ, шляхтича або шляхтянку збилъ, зраниль, таковой утятьемъ руки каранъ быти маеть. А естли бы руку, ногу утялъ або на якомъ иномъ члонку охромиль, за то маеть горломъ каранъ быти.» [29, Р. 11, арт. 39; 30, Р. 11, арт. 15].

По-іншому розглядалося калічення шляхтичем простолюдина. Станове положення відіграло свою роль «естли толко раниль, тотъ, будет ли шляхтичъ, за шляхтичово ображенъе утятьемъ руки, а за чловека простого заплатою денежною такъ, яко за головщизну каран будетъ» [29, Р. 11, арт. 16].

Литовські статуту також визначали злочини проти честі, гідності та власності шляхти. Захищаючи інтереси привілейованих станів суспільства, законодавство визначало найтяжчі покарання, які могли бути застосовані за це: штрафні санкції, відшкодування збитків і навіть смертна кара «а где бы мужыкъ шляхтича або шляхтянку пограбиль, о томъ маеть быти сужоно, а грабежъ всякий такежъ з навезкою платити: коня конемъ, вола воломъ, корову коровою ... а в недостатку заплаты и сами головами выдаваны быти, ...горломъ тотъ самъ злодей

маєть быти каранъ, который краль [29, Р. 13, арт. 4,23].

При заподіянні шкоди здоров'ю під час грабежу враховувалась і потерпіла особа «а ранит ли хлопъ шляхтича, тотъ горъло тратить. А естли бы шляхтичъ ш[л]яхтича в такомъ припадку забилъ, тотъ горломъ каранъ будетъ и головщина, к[г]валтъ и шкоды з ыменья плачоны, а за зраненъе навезка маєть быти плачона. А забъет ли шляхтичъ простого ч[о]л[о]в[е]ка, тотъ к[г]валтъ, шкоды и головщину платити маєть» [29, Р. 13, арт. 23].

При наклепі на шляхтича особа піддавалася тюремному ув'язненню чи тілесному покаранню «где бы хто колвекъ шляхтича такъ оселого албо и неоселого обвиниль о злодейство без лица и кромъ слушное причины такъ за позвы, яко и без позву, ч[о]л[о]в[е]ка доброго, веры годного и неподозреного, тогда таковое обвиненъе оному шляхтичу на почстивости и доброй славе его ничего шкодити не маєть, але за таковое обвиненъе тотъ жалобникъ повиненъ будетъ того шляхтича навезати, яко бы его зранил, и там же на замку або в дворе нашомъ, где ся тое потрафить, маєть седети дванадцать недель, естли бы тотъ жалобникъ былъ самъ шляхтичъ. А где бы простого стану ч[о]л[о]в[е]къ шляхтича тымъ обычаем, яко вышей описано, о злодейство обвиниль, маєть за то у стовпа дубцы бит быти, обвоल्याючи тотъ его выступъ» [29, Р. 13, арт. 10]. Якщо викрадене майнно є цінним, тоді злочинець піддавався смертній карі через повішання [30, Р. 13, арт. 28].

Литовські статuti визначали і особливості кримінальних покарань, які застосовувалися до шляхтичів. Чіткість та визначеність їх не була вказана як у сучасній правовій системі. Проте аналіз законодавства дає можливість стверджувати про визначення

окремих з них щодо застосування до шляхти: смертна кара, штрафні санкції (головщина, нав'язка), тюремне ув'язнення, вигнання та оголошення поза законом (виволання), позбавлення честі, відсторонення від посади, конфіскація.

Найбільш тяжкими злочинами, за вчинення яких передбачалась смертна кара, позбавлення честі, втрата майна (конфіскація) були злочини проти держави-влади (бунт, державна зрада, втеча до ворожої землі). Метою цих покарань були ганьба злочинця, приниження його людської гідності, позбавлення пільг і привілеїв, посади.

«Коли бы хто змову або спикнен[ь]е, або бунтъ учиниль на здоров[ь]е наше, г[о]с[по]д[а]рское, ... честь, горло и имен[ь]я тратить»;

— «хто бы теж з неприятельми нашими порозуменъе мълъ, листы до них або послы, радечи против намъ, г[о]с[по]д[а]ру и речи посполитой, або остерегаючи слал, тымъ неприятелемъ якую помоч давалъ. Хто бы тежъ люди неприятелские в панство наше великое князство литовское зрадливе привель, .. честь и горло тратитъ» [29, Р. 1, арт. 3];

— «хто бы колвек с подданных наших втек с панства нашего до земли неприятелей наших, таковой кождый честь свою тратить, а имене его отчизное и выслуженное и купленное ни детем ни ближним только на нас господара [31, Р. 1, арт. 2].

Відібрання майна — конфіскація, застосувалася лише до магнатів та шляхти, що супроводжувалась позбавленням права на спадщину навіть нащадків злочинця [29, Р. 1, арт. 3].

За вчинення військових злочинів (ухилення від несення військової служби, нез'явлення на призовний пункт, втеча з поля бою, дезертирство, приховування хорунжим нез'явлення

на військові службу без поважних причин та ін.) Статутами передбачалось: позбавлення честі та втрата права на землю, майно (конфіскація), втрата посади, смертна кара, заковування в ланцюги «хто бы з битвы утекъ ... именье и честь тратить» [29, Р. 2, арт. 14];

— «а естли бы се который земенинъ дома зосталъ, а хоружий бы того передъ гетманомъ не поведаль и утаиль.... таковой хоружий врьдъ свой, хоружество, тратить» [29, Р. 2, арт. 17];

— «естли бы хто, будучи на службѣ нашой, будь в обозе або в тегненью на дорозе, одинъ на другого умысльне [!] або обычаем зъвады наехал, або нашол на обозъ або на стан квалтом и кого забил або ранил, а было бы то на него переведено, тот горло тратит» [29, Р. 2, арт. 21].

За такі злочини поряд зі смертною карою застосовувалось вигнання та оголошення поза законом (виволання). При такому покаранні особа переставала існувати для закону як особистість. Вона втрачала шляхетство, право на майно та змушена була переховуватись за кордоном. Від виволання відрікалися всі близькі люди, заборонялося надавати йому притулок, їжу. Той, хто знав про його місце перебування, повинен був негайно повідомити про це суд. У випадку повернення чи переховування, навіть спілкування з виволанцем, особа каралася смертною карою «хто бы злочинцов, разбойников, злодеев, людей выволаных в себе в дому ховал, некоторую раду або помоч ку шкоде посполитое речы лавал и чинил...тогда тот не инако мает бытии каран» [29, Р. 4, арт. 31].

Звільнити шляхтича від таких наслідків міг лише князь своїм охоронним листом, який називався «глейдом». При цьому дане звільнення

не стосувалося випадку вчинення державної зради та образи маестрату «уоставуемъ тежъ естли бы хто зъ якое пригоды припалое, кром ображенья маестату нашого и зрады речи посполитое, зъехал до земли якого суседа нашого, выймуючи землю неприятельскую, таковой почтивости, горла, ани имен[ь]я не тратить, одно маеть справоватисе тому, от кого будетъ обвинен, и ласки нашео г[о]с[по]д[а]рское перенайдовати за кгейтомъ нашимъ» [29, Р. 1, арт. 12].

Статутами передбачалися й інші види покарань щодо шляхтичів: вина, головщина, нав'язка, гвалт, шкода. Їх розмір залежав від стану потерпілого та розміру заподіяної шкоди. При цьому сплата штрафних санкцій шляхтичем була можлива, а простолудину — непомірна [31, Р. 7, арт. 1; 30, Р. 13, арт. 6]. У випадку несплати особа підлягала смертній карі «злодея маетности не змогла бы чым з дому его шкодцому заплитити..., тот злодей на шибеницу» [31, Р. 13, арт. 28].

Таким чином, **підсумовуючи вищевказане** можна вказати наступне.

Соціально становище української шляхти періоду XIV-XVII ст. було привілейованим по відношенню до інших верств населення. Залишаючись на верхньому щаблі у суспільстві, їхні права постійно збільшувались, періодично навіть і прирівнювалися до прав та привілеїв польських і литовських шляхтичів. Така перевага прослідовувалась і в правовому полі. Що стосується кримінальної відповідальності, то на підставі аналізу змісту артикулів Литовських статутів 1529, 1566, 1588 рр. можна стверджувати, що правовий статус української шляхти був більш захищений, аніж правове становище інших верств населення. Посягання на життя, майно, честь, гідність шляхтича каралося суворо, аж до смертної кари.

При цьому за Литовськими Стату- тами вперше передбачена кримінальна відповідальність і самих шляхтичів. За вчинення ними злочинів, вони під- лягали кримінальній відповідальності. При цьому визначалися злочини, які могли вчинити лише шляхтичі (окремі військові злочини та злочини проти

держави) та покарання, які до них застосовувалися (виволання, позбав- лення честі, посади, конфіскація).

Перспективою подальших роз- відок у даному напрямку є подаль- ше дослідження соціально-право- вого статусу військових осіб періоду XVII-XIX століття.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Грушевский М.С. Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV ст. / Грушевский М.С. — К.: Типография Императорского Университета Св. Владимира, 1891. — 538 с.
2. Грушевський М.С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. / [Грушевський М.С.]; редкол.: П.С. Сохань (голова) та ін. — К.: Наукова думка, 1991-1998. — (Інститут української археографії НАН України; Інститут історії України НАН України; Український Науковий Інститут Гарвардського університету; Канадський Інститут Українських Студій Альбертського університету; Центр досліджень історії України ім. Петра Яцика). Т. 5: XIV-XVI. Віки — відносини політичні. — 1994. — 704 с. — ISBN 5-12-003310-5.
3. Леонтович Ф.И. Бояре и служилые люди в литовско-русском государстве [Текст]: окончание / Ф.И. Леонтович // Журнал Министерства юстиции. — 1907. — № 6, Июнь. — С. 192-264.
4. Леонтович Ф.И. Правоспособность литовско-русской шляхты / Леонтович Ф.И. // Журнал Министерства Народного Просвещения. — Санкт-Петербург. — 1908. — № 3. — С. 53-87.
5. Лаппо И.И. Великое Княжество Литовское во второй половине XVI столетия. Литовско-Русский повет и его сеймик / Лаппо И.И. — Юрьев: Типография К. Маттисена, 1912. — 808 с.
6. Демченко Г.В. Наказаніє по Литовському Статуу вь его трехь редакціях / Демченко Г.В. — Киевъ: Типографія Императорскаго Университета св. Владимира, 1894. — 276 с.
7. Леонтович Ф.И. Очерки истории литовско-русского права. Образование территории Литовского государства / Леонтович Ф.И. — С.-Петербургъ. Типографія В.С. Балашева, Екатерининский канн., №80, 1893. — 401 с.
8. Зазуляк Ю.П. Шляхта руського воеводства у XV столітті: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец.: 07.00.01. «Історія України» / Ю.П. Зозуляк. — Львів, 2004. — 22 с.
9. Кондратьев І.В. Любецька шляхта: генеза та еволюція регіональної військовослужбової спільноти у XV-XVII ст.: дис. ...кандидата іст. наук: 07.00.01 / Кондратьев Ігор Васильович. — Чернігів, 2004. — 245 с.
10. Бойко І. Й. Формування та функціонування державно-правових та самоврядних інститутів у Галичині в складі Польського Королівства (1387-1569 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец.: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / І.Й. Бойко. — Львів, 2011. — 40 с.
11. Єпур М.В. Еволюція інституту покарання на українських землях Великого князівства Литовського: автореферат. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / М.В. Єпур. — Запоріжжя, 2012. — 20 с.
12. Бойко І.Й. Джерела та характерні риси права в Галичині у складі Польського Королівства (1387-1569): монографія / І.Й. Бойко. — Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. — 344 с.
13. Бойко І.Й. Кримінальні покарання в Україні (IX-XX ст.): навчальний посібник / І.Й. Бойко. — Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2013. — 408 с. ISBN 978-617-10-0004-9.
14. Історія українського права: посібник / [І.А. Безклубий, І.С. Грищенко, О.О. Шевченко та ін.] — К.: Грамота, 2010. — 336 с. — ISBN 978-966-349-279-7.

15. Косяченко М.І. Принципи покарння за привілеями Великого князівства Литовського / М.І. Косяченко// Актуальні проблеми теорії та історії прав людини, права і держави: матеріали Міжнар. наук. конф. молодих науковців, асп. і студ., присвяченої пам'яті видатних вчених-юристів П.О. Недбайла, О.В. Сурілова, В.В. Копейчикова. Одеса, 21-22 листопада 2008 р./ за аг. ред. Ю.М. Оборотова. — Одеса: Фенікс, 2008. — С. 414-419.
16. Косяченко Н.І. Развитие системы наказаний в статутах Великого княжества Литовского / Косяченко Н.І. // Актуальні проблеми держави і права. — 2007. — №3. — С. 234-239.
17. Музиченко П.П. Історія держави і права України: навчальний посібник / Музиченко П.П. — К.: Товариство «Знання», КОО, 1999. — 662 с. — (Вища освіта XXI століття). ISBN 966-7293-32-7.
18. Музиченко П.П. Статути Великого князівства Литовського — видатна пам'ятка права слов'янських народів / Музиченко П.П. // Актуальні проблеми держави і права. — Одеса: Юридична література, 2009. — С. 7-14.
19. Заруба В.М. Держава і право Київської Русі та Галицько-Волинської Русі (кінець VIII ст. — початок XIV ст.): навч. посіб. / В.М. Заруба. — К.: Істина. — 2007. — 128 с.
20. Кульчицький В.С. Галицько-Волинська держава (1199-1349): монографія / В.С. Кульчицький, Б.Й. Тищик, І.Й. Бойко. — Львів: Біблос. — 2007. — 432 с.
21. Аркас М.М. Історія України-Русі / Аркас М.М.; передне слово П.М. Гвоздецького. — [3-те факс. вид.]. — К.: Вища шк., 1993. — 414 с.: іл. ISBN 5-11-004365-5.
22. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років XX ст.) / [Крип'якевич І., Гнатювич Б., Стефанів З., та ін.]; упорядник Б.З. Якимович. — [4-те вид., змін. і доп.] — Львів: Світ, 1992. — 712 с. — ISBN 5-7773-0148-7.
23. Гончаренко В.Д. Тернистий шлях до незалежності // Вісник Академії правових наук України. — 1996. — №7. — С. 3-10.
24. Історія держави і права України: навч. посіб. / [А.С. Чайковський (кер. кол. авт.), В.І. Батрименко, О.Л. Копиленко та ін.]; под ред. А.С. Чайковського. — К.: Юрінком Інтер, 2000. — 384 с. — ISBN 966-7784-02-9.
25. Полный свод статутів Казимира Великого // Хрестоматія пам'ятників феодального права и стран Европы / под ред. В.М. Корецького. — М.: Юрид. лит., 1961. — 856 с.
26. Якубовський І. Земские привилеи Великого княжества Литовского // Ж.М. Пр., 1903. Апр. — С. 239.
27. Лашенко Р.М. Лекції по історії українського права / Лашенко Р.М. — К.: Україна, 1998. — 254 с. — ISBN 966-524-052-8.
28. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. [для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти]: у 2-х т.: / [за ред. В.Д. Гончаренка]. — [2-ге вид., перероб. і доп.]: — К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2000. — Т. 1: З найдавніших часів до початку XX ст. / [уклад. В.Д. Гончаренко, А.Й. Рогожин, О.Д. Святоцький]. — 2000.—472 с.
29. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. III. Статут Великого князівства Литовського 1588 року: у 2 кн. Кн. 2 / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична література, 2004. — 568 с.
30. Статути Великого князівства Литовського: У 3 т. Т. II. Статут Великого князівства Литовського 1566 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса: Юридична література, 2003. — 506 с.
31. Статути Великого князівства Литовського: У 3-х томах. — Том I. Статут Великого князівства Литовського 1529 року / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. — Одеса: Юридична література, 2002. — 464 с.

Николаенко Т.Б.

Особенности уголовной ответственности украинской шляхты по статутам Великого княжества Литовского.

Аннотация: В статье рассмотрены особенности уголовной ответственности украинской шляхты периода существования украинских земель в составе Великого княжества Литовское и Речи Посполитой сквозь призму их социально-правового положения.

Украинская шляхта как наследница удельных украинских князей периода XIV-XVII вв. осталась на верней ступеньке социального положения. Её привилегированный статус четко прослеживается в правовом поле. В частности, в Литовских Статутах 1529, 1566 и 1588 годов определялись и постоянно расширялись права и привилегии шляхты.

Жизнь, имущество, честь, достоинство шляхтича были защищены больше, чем аналогичные права других слоев населения. Хотя в Литовских Статутах и предусматривались наказания относительно самих шляхтичей в случае совершения ими преступлений, однако размер и вид их наказания зависел от сословия потерпевшего та размера причиненного вреда.

Особенностью уголовной ответственности украинской шляхты было определение преступлений, которые могли совершить исключительно шляхтичи (отдельные военные преступления, преступления против государства- власти та виды наказаний, которые применялись только к ним (лишение чести, изгнание, конфискация, лишение должности)

Ключевые слова: Литовские Статуты, привилегии, украинская шляхта, смертная казнь, лишение чести, изгнание и объявление вне закона; головщина, конфискация, привилегированное положение.

Nikolaienko T.B.

Peculiarities of Ukrainian nobility criminal liability according to the Grand Duchy of Lithuania statutes.

Summary. The article deals with the peculiarities of Ukrainian nobility criminal liability during the stay of Ukrainian lands in the Grand Duchy of Lithuania and Polish-Lithuanian Commonwealth through the prism of their social and legal position.

Ukrainian nobility as a successor of appanaged Ukrainian princes of XIV-XVII centuries., stayed at the top position of social status. Its privileged position can be clearly traced in the legal field. In particular, the Lithuanian Statutes of 1529, 1566 and 1588 the rights and privileges of the nobility have been determined and constantly expanded.

The nobleman's life, property, honor and dignity were under more protection than the similar rights of other population groups. Although the Lithuanian Statutes also envisaged punishment for noblemen in the case of committing a crime, but the scope and type of punishment depended on the and condition of the victim and the scope of the damages.

One of the peculiarities of the Ukrainian nobility criminal liability was defining of the crimes which could be committed only by noblemen (separate war crimes and crimes against the state) and the penalties which could be applied only to them (vyvolannya (banishment), deprivation of honor, confiscation).

Keywords: Lithuanian Statute, privileges, Ukrainian nobility, capital punishment, deprivation of honor, banishment (vyvolannia), expulsion, the penalty for murdered (holovshchyna), confiscation, privileged position.

